

שינוי מצבים בשעון-שבת במהלך השבת

הקדמה:

ציוותה אותנו התורה לשבות מכל מלאכה ביום השבת, להעיד על בריאת העולם בששה ימים. איסור מלאכה נאמר דווקא בפעולות שנעשות על ידי האדם באופן ישיר, שכן הם מיוחסות לו ונקראות על שמו, ואילו מלאכות שנגרמות באופן עקיף מפעולות האדם, הנקראות 'גרמא', לעיתים אינם בכלל איסור זה.

שאלה: האם מותר לסובב את שעון השבת או לשנות את מצב הזיזים של מכונת הקרח, כך שהמכונה תידלק בשעה מוקדמת יותר, לצורך סעודת השבת? האם מותר להוסיף זיזים בשעון שבת של מכונת הקרח, כך שתמשיך לפעול זמן רב יותר?

א. מקור הדין

משנה מסכת שבת פרק טז משנה ה:

רבי שמעון בן גנס אומר: ... עושין מחיצה (בפני שריפה) בכל הכלים, בין מלאים (במים, שכשתגיע השריפה אליהם ישברו ויכבו את השריפה) בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה (השריפה). רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאים מים, לפי שאין יכולין לקבל את האור והן מתבקעין ומכבין את הדליקה.

ומבאר הגמרא את טעמו של רבי שמעון בן גנס:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכ עמוד ב:

כתיב: "לא תעשה כל מלאכה" - עשייה (ישירה) הוא דאסור, גרמא (מלאכה שנעשית באופן עקיף) - שרי.

להלכה נפסק כרבי שמעון בן גנס:

שולחן ערוך אורח חיים סימן שלד סעיף כב:

עושים מחיצה בכל הכלים להפסיק בין הדליקה, אפילו כלי חרס חדשים מלאים מים שודאי יתבקעו כשתגיע להם הדליקה, דגרם כיבוי מותר.

ב. 'גרמא' בלא הפסד או נזק

מרדכי מסכת שבת רמז שצט:

רבינו קלונימוס ... התיר ביום טוב לתת סכין או כלי על נר של שעה, שלא במקום הדלקתה (בצורה שיכבה את האש כשתגיע אליו), שאינו אלא גרם כיבוי. אבל רבינו יואל פירש דאפילו ביום טוב לא שרינן (לא התרנו) גרם כיבוי לכתחלה, אלא במקום היזק דוקא.

❖ **מהיכן למד רבינו יואל שאין להתיר גרמא אלא במקום הפסד?**

הרמ"א פסק כדברי רבינו יואל:

שולחן ערוך אורח חיים סימן שלד סעיף כב:

גרם כיבוי מותר. **הגה:** במקום פסידא.

לעומת זאת, כמה אחרונים נקטו שמותר לעשות מלאכה בגרמא, אף שלא במקום הפסד או צער:

שו"ת יביע אומר חלק י אורח חיים סימן כו:

בשו"ת זרע אמת כתב, שאע"פ שהרמ"א פסק דגרם כיבוי שרי דוקא במקום פסידא (הפסד), הרי המרדכי עצמו הביא מחלוקת בזה, ומדברי הרא"ש מוכח שסובר שאפילו שלא במקום פסידא מותר. [וכן כתבו המגן אברהם והקרבן נתנאל]. וכן נראה מפשט הסוגיא. ותמיהני על האחרונים שלא העירו על הרמ"א מכל זה. ועל כל פנים, הוי פלוגתא בדברנו, ואזלינן לקולא.

עם זאת, גם לסוברים שגרמא מותרת אף שלא במקום הפסד, אין ללמוד מכך להתיר שימוש במנגנוני גרמא באופן גורף, שכן הדבר יכול להוביל לפירצה בחומת השבת:

שו"ת שמע שלמה חלק ח אורח חיים סימן ג:

אל לנו להרחיב גבולות היתרים אלו ולהשתמש במכשירים הללו גם מחוץ לבתי חולים ומקומות של צבא ושאר ענייני ביטחון ... זה מלבד הפירצה בחומת השבת ויום טוב... שזו פירצה חמורה בחומת השבת... ואלה המתירים הם פורצי גדר, והמתבונן יראה במו עיניו איך שהם מאבדים קדושת השבת ומעט מעט הופכים שבתם לחול... הרעיון להדליק ולכבות אור החשמל ע"י הארכת המצב הקיים, טוב גם כדי לנסוע באוירון והליקופטר בשבת ולהפעיל מכונת כביסה... ואפשר להתיר כל מלאכה ע"י חיבור הפטנט לכל כפתור ושלטר.

ג. גרמא כשנוגע בדבר הדולק

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כב עמוד א:

עולא איקלע (הזדמן) לבי (לביתו של) רב יהודה, קם שמעיה (שמשו של עולא) זקף לה לשרגא (זקף את הנר, כך שיתרחק השמן מהפתילה ותכבה במהירות). איתיביה (הקשה) רב יהודה לעולא: הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר, והמסתפק ממנו חייב משום מכבה! - אמר ליה: לאו אדעתאי (לא מדעתי עשה כך).

מדברי הגמ' עולה, שלקיחת שמן מהנר אסורה, ואינה נכללת בהיתר 'גרמא'. עמדו על כך התוספות:

תוספות מסכת ביצה דף כב עמוד א:

והמסתפק ממנו חייב משום מכבה - אינו רוצה לומר מפני שממהר כבוי, דלא הוי (שהרי אינו) אלא גרם כבוי, וגרם כבוי ביום טוב שרי, אף על פי שממהר כבוי. ובשבת נמי אינו חייב. אלא היינו טעמא (טעמו של דבר), הואיל דבאותה שעה שהוא מסתפק ממנה מכבה קצת ומכסה אורו, דלא יכול לאנהורי כולי האי (שאינו יכול להאיר כל כך)... ולכך נראה ככבוי. ומכאן יש להתיר קנדי"א (נר) של שעה גדולה, לחתוך למטה ממנה, כיון דבשעה שחותך אותה אינו מכחיש מאור שלה כלל, אף על גב שהוא גורם, לגרום כבוי שרי.

לעומת זאת, הרא"ש ביאר זאת באופן אחר:

ולדוגמא אציין: מעולם לא שמענו שיהא אסור להחזיר קדירה בשבת, אף באופן שיש לחוש שהמים שבתוך הקדירה יתאדו מחמת האש, והבשר יטוגן אז בצלי קדר (כלומר ללא מים, שאז מבחינה הלכתית נחשב כצליה ולחלק מהדעות יש איסור לצלות לאחר בישול), והיינו משום שהקדירה כמו שהיא עכשיו – לא שייך בה צלי, אלא בישול.

❖ **מדוע התיר הגרש"ז איערבך להקדים את כיבוי החשמל, בשעה שהמכשיר מנותק?**

ד. המשכת מצב קיים

כתב הרמ"א:

הגה על השולחן ערוך אורח חיים סימן רעז:

נר שמונח אחורי הדלת, אסור לפתוח הדלת (כדרכו), שמא יכבנו הרוח. אבל לנעול הדלת כנגדו, מותר. והוא הדין בחלון שכנגד הנר שעל השלחן.

והסביר המשנה ברורה:

משנה ברורה על השולחן ערוך שם ס"ק ד:

מותר – שבזה אינו עושה כלום לא מכבה ולא מבעיר.

לפי דברי הרמ"א, כתבו האחרונים שמותר להאריך מצב קיים על ידי שעון שבת, כגון בשעה שהוא כבוי להאריך את הכיבוי, ובשעה שהוא דולק להאריך את זמן ההדלקה:

שמירת שבת כהלכתה פרק יג הלכה כח:

שעון שהיה מכוון מבעוד יום להפסיק את זרם החשמל בשעה מסוימת, מותר לעשות בשבת את הדרוש כדי שיפסיק בשעה מאוחרת יותר. אבל אסור להביא לידי כך שיפסיק בשעה מוקדמת יותר. וכן אם השעון מכוון לחבר את זרם החשמל בשעה מסוימת, מותר לעשות כדי שיחבר את הזרם מאוחר יותר, אך לא כדי שיחברו מוקדם יותר.

ה. הלכה למעשה

כך נפסק בספרנו תורת המחנה:

א. מותר להאריך בשבת את פעולת השעון (כגון אם האור אמור לכבות בשעה מסוימת, ניתן ללחוץ על הזיזים בכדי לדחות את הכיבוי למעט מאוחר יותר).

ב. יתר על כן, בזמן שמכשיר חשמלי מנותק מהזרם ע"י שעון השבת, מותר אף לשנות את זיזי השעון כך שלאחר שהמכשיר יופעל, הוא ישוב וינותק מוקדם משתוכנן תחילה (וכן במכשיר פועל מותר לגרום שלאחר שיופסק, הוא ישוב לפעול מוקדם משתוכנן תחילה).

ג. במקום הפסד, או מצוה, ניתן אף לבצע שינויים בשעון השבת כך שיקדים את חיבור (או ניתוק) החשמל למכשיר, שהרי בשינויים אלו אינו מפעיל את המכשיר אלא רק בדרך 'גרמא'.

רא"ש מסכת ביצה פרק ב סימן יז:

נראה לי טעמא (הטעם) דמסתפק מן הנר משום שממהר כיבוי. ואף רבנן דרבי יוסי מודו בהאי גרם כיבוי דחייב (בגרמא כזאת כולם מודים שחייב). דעד כאן לא פליגי התם (לא נחלקו שם), אלא משום דאינו נוגע בדבר הדולק, אלא עושה דבר חוצה לו הגורם את הכיבוי כשתגיע שמה הדליקה. אבל הכא (כאן), השמן והפתילה שתיהן גורמים את הדליקה, והממעט מאחד מהן וממהר את הכיבוי חייב.

❖ **ביצד הסבירו התוספות ולעומתם הרא"ש את האיסור ליטול מעט מהשמן שבנר?**

להלכה נחלקו השולחן ערוך והרמ"א:

שולחן ערוך אורח חיים סימן תקיד סעיף ג:

נר של שעה שרוצה להדליקו ביום טוב, וחס עליו שלא ישרף כולו, יכול ליתן סביבו קודם שידליקנו דבר המונע מלישרף, בענין שיכבה כשיגיע שם. **הגה:** ויש מתירין לחתוך נר של שעה באור, דהיינו שמדליקים גם למטה כדי לקצרה, וכן נוהגין.

על פי הרמ"א מותר לשנות את מצב הזיזים בשעון השבת, אולם בשיטת השולחן ערוך נחלקו האחרונים:

שו"ת שמש ומגן (הגר"ש משאש) חלק ג אורח חיים סימן ה:

לדעת מרן (השולחן ערוך) כבר כתבתי שגם בשבת אין צריך למקום פסידא... ויכולים להרים המחוגים או להשפילים, כדי לגרום הדלקה או כיבוי בזמן מאוחר. כי באותה שעה אינו עושה שום מעשה. רק אחר כמה שעות כשיגיע הזמן אז יעשה פעולתו להדליק או לכבות, והוא רק גרמא בעלמא.

לעומתם יש שאסרו לדעת השולחן ערוך, לקצר את משר ההדלקה של החשמל באמצעות שעון השבת:

שו"ת יביע אומר חלק ג אורח חיים סימן יח:

הנה מרן בשולחן ערוך, לא התיר לתת ביום טוב סביבות הנר דבר המונע מהדלקה כשמגיע שם, אלא אם כן עושה זאת לפני שידליקנו. אלמא (עולה מכר) דחשיב (שלדבריו יש להחשיב זאת) כנוגע בדבר הדולק עצמו. ... ולפי זה אף בנידון דידן (לגבי שעון שבת) לכאורה יש להחמיר... ומיהו (אולם) לפי מה שכתב המאירי שמותר לגרום הבערה במקום פסידא, הכא נמי יש להתיר בזה כשעושה כן לצורך לימוד תורה, דמצוה לא גרע מהפסד.

גם על פי דרכם של המחמירים, כתב הגרש"ז איערבך, שישנם מצבי היתר:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן י:

מותר לגרום כבוי לפני ההדלקה, כגון לנעוץ בורג בשעון אוטומטי לכבות את החשמל, שהשעון עתיד אחר כך להדליק. ומוכח הוא מכמה מקומות שמותר בצורה כזאת גם בגרם מלאכה דאורייתא.

'והגית בו' - דפי מקורות בהלכה צבאית ללימוד עצמי לחיילי צה"ל. יוצא לאור ע"י הרבנות הצבאית הראשית - ענף ההלכה - בית המדרש להלכה צבאית.

מערכת: סא"ל הרב שהם עורקי רע"ן הלכה, רס"ן הרב דב ברקוביץ רמ"ד הלכה, סרן הרב דודי גרינפלד מפקד בית המדרש, אע"צ הרב חנניה שפרן.

כתיבה ועריכה: טור' ר' רועי אלמלם. הקו הפתוח: 052-9414414. נשמח לשאלות ולתגובות: bmlhalacha@gmail.com

להצטרפות לקבוצת ההלכה יומית לחיילים בוואצפ וקבלת דפי 'והגית בו' (קבוצה שקטה), סרקו את הקוד הבא:

